

Roxolania Historica: наук. зб. / редкол.: Ю.А. Святець (гол. ред.) та ін. Дніпро: Ліра, 2018. С. 105-118.

УДК 94:28(477.7)“18/19”

Н. М. Діанова

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЄДИНОВІРСЬКА ЦЕРКВА НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В СТРУКТУРІ РПЦ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У поданій науковій розвідці здійснено спробу дослідження витоків розбудови єдиновірської церкви в Наддніпрянській Україні, основних етапів її розвитку впродовж XIX – початку XX ст. та визначення місця єдиновірства в структурі Російської православної церкви. Проаналізовано історичні умови та особливості започаткування єдиновірства як форми компромісу між старообрядцями та офіційною православною церквою. Досліджено роль Слов'янського і Херсонського архієпископа Никифора (Феотоки) у зародженні єдиновірства та реакцію Св. Синоду на його дії. Розглянуто процес будівництва єдиновірської церкви та динаміку її розвитку в різних регіонах Наддніпрянської України. У контексті досліджуваної теми науковий інтерес становлять опубліковані та архівні документи, які дають можливість розглянути деякі аспекти діяльності духовенства єдиновірської церкви.

Простежено ставлення російської влади та офіційної православної церкви до єдиновірства на різних етапах досліджуваного періоду. З'ясовано основні критерії тиску на старовірів з метою залучення їх до єдиновірської церкви. Зазначено, що діяльність уряду не принесла очікуваних наслідків й чисельність єдиновірців суттєво не збільшилась. Причини полягали у небажанні зміни старовірами своїх духовних пріоритетів та розчаруванні у діяльності РПЦ.

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, православ'я, старовіри, єдиновірська церква.

Н. Н. Дианова

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

Единоверческая церковь Надднепрянской Украины в структуре РПЦ (XIX – начало XX вв.)

В представленной научной статье сделана попытка исследования истоков возникновения единоверческой церкви в Надднепрянской Украине, основных этапов ее развития в XIX – начале XX вв. и определения места единоверия в структуре Российской православной церкви.

Проанализированы исторические условия и особенности возникновения единоверия как формы компромисса между староверами и официальной православной церковью. Исследована роль Славянского и Херсонского архиепископа Никифора (Феотоки) в возникновении единоверия и реакция Св. Синода на его действия.

Исследован процесс создания единоверческой церкви и динамика ее развития в разных регионах Надднепрянской Украины. В контексте исследуемой темы научный интерес представляют опубликованные и архивные документы, которые дают возможность

рассмотреть некоторые аспекты деятельности представителей духовенства единоверческой церкви.

Рассмотрено отношение светской власти и официальной православной церкви к единоверию на различных этапах исследуемого периода. Выявлены основные критерии давления на староверов с целью их присоединения к единоверческой церкви. Отмечено, что деятельность российского правительства не принесла желаемых результатов и численность единоверцев существенно не увеличилась. Причины заключались в нежелании староверов изменять своим духовным приоритетам и разочаровании в деятельности РПЦ.

Ключевые слова: Надднепрянская Украина, православие, староверы, единоверческая церковь.

N. M. Dianona

I. I. Mechnikov Odessa National University

The Edinoverie Church in Naddniprianska Ukraine in the structure Russian Orthodox Church (of the XIX – the beginning of the XX century)

In the presented scientific article, an attempt was made to study the origins of the origin of the Edinoverie Church in Naddnepryanska Ukraine, the main stages of its development in the 19th and early 20th centuries and the definition of a place of common faith in the structure of the Russian Orthodox Church.

Historical conditions and peculiarities of the emergence of uniformity are analyzed as a form of compromise between the Old Believers and the official Orthodox Church. The role of the Slavonic and Kherson Archbishop Nikifor (Feotoki) in the origin of the common religion and the reaction of the Holy Synod to its actions is examined.

The process of creating Edinoverie Church and the dynamics of its development in different regions of the Naddnepryanska Ukraine is studied. In the context of the topic under consideration, scientific and interest documents are published and archived, which give an opportunity to consider certain aspects of the activities of the clergymen of the faith Edinoverie Church.

The attitude of soviet power and the official Orthodox Church to the unity of faith at various stages of the period under investigation is considered. The main criteria of pressure on the Old Believers to join them in the Edinoverie Church are clarified. It is noted that the activities of the Russian government did not bring the desired results and the number of co-religionists did not increase significantly. The reasons were the unwillingness of the Old Believers to change their spiritual priorities and the disappointment in the activities of the Russian Orthodox Church.

With time, already in the first half of the XX century, the Edinoverie Church, fulfilling its mission of associating schismatics with official Orthodoxy, became an integral part of the Russian Orthodox Church. Its church temples and monasteries gradually changed their status to Orthodox.

Key words: Naddnepryanska Ukraine, Orthodoxy, Old Believers, Edinoverie Church.

Постановка проблеми. Боротьба за єдність та посилення позицій РПЦ відбувалась упродовж значного періоду часу. Один із історичних сюжетів цього процесу мав місце в Наддніпрянській Україні з кінця ХІХ до початку ХХ ст., де значна частина населення відзначалася етнічною строкатістю та поліконфесійністю. Тож до пріоритетних напрямів місіонерської діяльності

духовенства РПЦ належало навернення розкольників, до яких відносили й старовірів, до офіційного православ'я. Проміжним етапом на шляху вирішення цієї проблеми і важливим методом боротьби із старообрядцями стало єдиновірство, яке отримало офіційне визнання в 1800 р. Утиски і гоніння на старовірів, які періодично здійснював російський уряд, змушували частину з них переходити до єдиновірської церкви. Репресивні дії давали тимчасовий ефект і при поверненні влади до більш ліберального ставлення частина парафіян єдиновірської церкви залишала її, будучи розчарованою в діяльності священників РПЦ. З часом єдиновірська церква поступово змінила свій статус на православний і стала невід'ємною складовою структури РПЦ.

Урахування реального історичного досвіду в просвітницькій площині може стати в нагоді духовним та державним структурам при розробці конфесійної політики в сучасних умовах.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема діяльності старовірських громад і зародження єдиновірства певною мірою відображена в історичній літературі. Дореволюційна історіографія бере свій відлік із середини ХІХ ст., коли з'явилися праці істориків церкви з даної проблематики. Однією з перших (1855 р.) стала праця видатного церковного діяча, російського богослова та церковного історика Макарія (Булгакова), яка стосується періоду зародження та становлення єдиновірства в Російській імперії. У подальшому вона була декілька разів перевидана [14].

Науковий інтерес становить праця А. С. Пругавіна, де автор дослідив старовірство в другій половині ХІХ ст. у контексті новітньої історії розколу [24].

У 1867 р. вийшла узагальнююча праця Михайла Симеоновського, написана з історії єдиновірства в Росії [26]. Її цінність полягає в тому, що автор розглянув процес поширення єдиновірства й на землях Наддніпрянської України. Проте на дослідників єдиновірства дореволюційного періоду значний вплив мала офіційна православна церква, що певною мірою позначилось на об'єктивності їхніх робіт.

Радянська історична наука репрезентована працями, що відзначалися упередженістю до оцінки ролі церкви в цілому і єдиновірської зокрема, трактуючи її як реакційну. Характерною прикметою часу став вибірковий підхід до джерел. Показовим прикладом є праця М. М. Нікольського, яка попри свою значимість має досить виражене ідеологічне забарвлення, що було характерним явищем для тієї епохи [17].

З кінця ХХ ст. спостерігається активізація наукового інтересу до церковної історії, в тому числі й до діяльності старовірських громад. Дослідження сучасних українських істориків здебільшого мають регіональний характер. Зокрема, становище старовірів у Правобережній Україні відображено у низці праць Ю. Волошина [2, 3]. Політика російського уряду по відношенню до старовірів Правобережної України з кінця ХVIII до початку ХХ ст. розглядалась Ю. Поліщуком [17]. Російські старообрядці на Дунаї стали об'єктом дослідження О. А. Прігаріна [22].

Певна увага проблемі виникнення єдиновірської церкви та її розвитку у першій половині ХІХ ст. приділена в монографічному дослідженні І. Лимана, яке стосується РПЦ на півдні України [13]. Деякі аспекти історії єдиновірства на Лівобережній Україні відображено в публікаціях С. О. Голдіної [4]. Подібні процеси, які мали місце на землях Херсонської губернії знайшли місце в дослідженнях І. О. Єрмакової [11].

Попри досить представницьку історіографію, де висвітлюються окремі фрагменти заявленої тематики, залишається значне коло питань, які недостатньо висвітлені в історичній літературі. Відсутність монографічного дослідження, яке стосується основних тенденцій розвитку єдиновірства в межах Наддніпрянської України, дає підставу вважати подану наукову розвідку достатньо актуальною.

Мета дослідження полягає у висвітленні витоків розбудови єдиновірської церкви в Наддніпрянській Україні, дослідженні основних етапів її розвитку впродовж ХІХ – початку ХХ ст. та визначенні місця єдиновірства в структурі Російської православної церкви.

Виклад основного матеріалу. Витоки єдиновірства на землях Наддніпрянської України безпосередньо пов'язані з діяльністю старовірів, які після проведення Никонівської реформи зазнали переслідування з боку Російської православної церкви (РПЦ) та світської влади й змушені були тікати за кордон або селитися на околицях Російської імперії. Тож уже в другій половині XVII ст. на українських землях проживала значна кількість старовірів. Наприкінці XVIII ст. їх чисельність значно зросла, особливо на Чернігівщині, Полтавщині, Київщині, Волині, Харківщині, Херсонщині та в інших регіонах. Згідно з опублікованими даними Ю. Волошина на початку XIX ст. на Правобережній Україні компактно існували старообрядницькі (старовірські) монастирі, чотири з яких знаходились у Київській губернії, а два – в Подільській. У Київській губернії монастирі були зосереджені у Радомишльському та Черкаському повіті, а в Подільській губернії старовірським монастирським центром була Куренівка Ольгопольського повіту, де діяли чоловічий монастир та жіночий скит. Ченцями та послушниками були вихідці з різних регіонів Російської імперії: Москви, Астрахані, Кишинева, Балти, Кременчука, а також Курської, Чернігівської, Ярославської та інших губерній. Старообрядницькі громади здебільшого були представлені росіянами за етнічною належністю. У 1845 р. Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор граф Д. Бібіков звертав увагу уряду на те, що старообрядці є найбільшими російськими патріотами серед усього населення Правобережжя – вони не шкодять православ'ю й зарекомендували себе «найпершими й найсильнішими ворогами латинства» [2, с. 48, 50].

Російські старовіри були досить стійкими щодо своїх релігійних поглядів, моралі й культурної самобутності та відзначались високою працьовитістю. До того ж вони приділяли значну увагу розвитку освіти. Рівень письменності в їхніх громадах становив близько 30 %, що перевищувало середній показник у Російській імперії. Вихованню дітей та їхній освіті там приділялося більше уваги, ніж у православному середовищі. Це давало можливість вижити в

умовах зловживань царських чиновників та тиску уряду на старовірські громади [24, с. 98, 105].

Із середини XVIII ст. розпочалося заселення старовірами південноукраїнських земель, що відповідало колонізаційним інтересам уряду. Політика лібералізації, якої дотримувалась Катерина II щодо старообрядців, сприяла їх поверненню до Росії. Вони отримували право на вільний запис до купецтва та державного селянства, звільнялися від податку на носіння борід і отримали пільги терміном на шість років

Скориставшись обіцяними пільгами старовіри оселилися в містах: Єлисаветграді, Ананьєві, Одесі, Херсоні, Миколаєві та в сільській місцевості й успішно займалися торгівлею, перевезенням риби та солі з Одеси і Миколаєва до Поділля і Польщі та землеробством. Іменним імператорським указом від 2 жовтня 1795 р. їм дозволялося будівництво монастирів і церков у місцях проживання, богослужіння за стародруками, у відповідності до їхніх обрядів, але настоятелів і священників вони мали отримувати від місцевого архієрея РПЦ [18, с. 793].

У 1787 р. у селищі Велика Знаменка Дніпровського повіту Таврійської області був заснований старовірський монастир, що стало винятковим явищем у тогочасній Росії. Пізніше, у 1796 р., за клопотанням Катеринославського і Таврійського генерал-губернатора П. А. Зубова його переведено на нове, більш зручне місце, що знаходилось у 20 верстах від Берислава, на березі річки Конка, де йому відводилось 3 000 десятин землі [22, с. 88].

В історичній літературі неодноразово зверталася увага на той факт, що старовіри не мали одностайних поглядів на питання взаємин з офіційною православною церквою. Частина з них свідомо ізолювалась, уникаючи будь-яких контактів з нею, а частина добивалась визнання своїх священників ієрархами синодальної церкви [13, с. 130-131]. Саме серед старовірів Південної України виникла ідея єдиновірства. Її ініціаторами стали старообрядці з селища Знаменка Єлисаветградського повіту, які переселились туди із Молдавії. У 1780 р. вони звернулись до архієпископа Никифора (Феотокі) з проханням

дозволити їм будівництво церкви, мати священника із свого середовища і користуватись стародруками. До нього долучалось письмове сповідання своєї віри, де за свідченням Никифора «вони щиро зрікалися розкольницьких поглядів і визнавали Церкву Грецьку істинною, вселенською і апостольською. Усі її догмати, таїнства і обряди визнавались відповідними до Слова Божого, переказів св. апостолів і семи Вселенських соборів. Ті, хто знаходиться поза межами греко-руської Церкви, введені в оману». Під зверненням підписалося 116 осіб, які попередньо залучились підтримкою генерал-губернатора Новоросійського краю князя Г. О. Потьомкіна [12].

Никифор (Феотокі) схвально віднісся до ідеї єдиновірства. У 1780 р. він звернувся до усіх старовірів, що проживали в єпархії з «Окружным посланием к старообрядцам» із закликом повернутися до істинної православної церкви, вказуючи на помилковість розколу [1, с. 223-231].

У зв'язку з тим, що розкольники Бахмутського повіту не погодились із наведеними архієпископом доказами і відповіли на нього «Соловецкой челобитной», Никифор написав «Ответы на вопросы старообрядцев», які були опубліковані в Москві у 1800 р. Упродовж XIX ст. ця праця витримала п'ять видань, що свідчить про її науково-практичне значення та актуальність.

Під час свого візиту до Знаменки в червні 1780 р. Никифор освятив церкву розкольникам, які прийняли від нього священника. Прикметно, що в церковних документах під терміном «розкольники» часто фігурували як старовіри так і представники ряду сект: молокани, духобори, скопці та інші. Офіційно до 1905 р. розкольниками називали старовірів, попри їх належність до дониконівського православ'я.

Архієпископ Никанор (Феотокі) став фактичним основоположником єдиновірства без узгодження своїх дій зі Св. Синодом, який попри сподівання, не схвалив його дій. Більш того йому вказувалось на недопустимість такого поблажливого ставлення до розкольників, посилаючись на постанову Великого Московського Собору 1667 р., який забороняв використання їхніх стародруків і звичаїв. Архієпископ навів богословське обґрунтування своїх дій, чисельні

переконливі приклади із давньої та новітньої церковної історії, зробив екскурси в історію богослужбного статуту, текстологію Св. Писання, посилення на церковні правила і вчення святих отців, демонструючи тим самим неабияку ерудицію і глибокі знання. Ці докази були настільки вагомими, що його навернення старовірів до офіційної церкви не було скасованим. Ініціатива Никифора (Феотокі) стала для Св. Синоду своєрідним каталізатором для обговорення питання про єдиновірство, яке стало реальністю і незабаром було узаконеним [10, с. 60].

У 1800 р. імператор Павло I затвердив складені митрополитом Московським Платоном «Пункти, або правила, єдиновірства», які були досить лояльними. Єпархіальним архієреям заборонялось відбирати у старообрядців стародруки, які не містили положень, образливих для офіційної церкви. Старовірам уже не обов'язково було йти на компроміс із православним духовенством, а ті, в свою чергу, мали обмежені можливості для впливу на них.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. єдиновірство почало швидко поширюватись на землях Південної України, про що свідчить поява церковних споруд у ряді населених пунктів: Великій Знаменці, слободі Троїцьке Одеського повіту, Єлисаветграді, Херсоні, Кременчузі, Одесі, Олександрії, Тирасполі, у селах Привольному та Мала Знаменка ті ін.

Показовим є розвиток єдиновірства в Одесі, де старовіри поселились з кінця XVIII ст. Їм дозволили побудувати в місті свою каплицю, до якої в 1798 р. з дозволу Новоросійської духовної консисторії добудовано вівтар. Рік по тому за клопотанням священика Федора Карасьова на кошти парафіян у центрі міста – на Олександрівському проспекті, була побудована невелика церква, освячена в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці. У 1812 р. на її місці була закладена нова єдиновірська церква, яка була збудована за проектом архітектора Франца Фраполлі й освячена в 1822 р. Новий храм мав три престоли, велику дзвіницю, яка налічувала одинадцять дзвонів, найбільший з яких важив близько 500 пудів. Він відразу зайняв важливе місце в духовному житті Одеси. Настоятелі храму відзначалися високим рівнем освіти й користувалися авторитетом у парафіян.

Наступником Федора Карасьова в 1827 р. став протоієрей Іоанн Глобачов, під впливом якого значна частина старовірів визнала офіційну РПЦ. Цьому сприяли зміни в ставленні уряду до старовірів. Микола II був противником ліберальної політики свого попередника щодо старовірів, про що свідчить відновлення утисків по відношенню до них з другої чверті XIX ст.

Упродовж 1844-1880 рр. настоятелем єдиновірської Покровської церкви був протоієрей Іоанн Антонович Гавель, який свого часу отримав освіту в Катеринославській духовній семінарії (1831 р.). Він мав певний досвід священства і місіонерської роботи, який повною мірою застосував при роботі з парафіянами. У 1853 р. він став членом Херсонської духовної консисторії.

В Одесі І. Гавель займався не лише церковною, а й викладацькою діяльністю. У 1866 р. його призначено членом правління Херсонської духовної семінарії та членом Комітету для вирішення питань, націлених на покращення умов утримання духовно-навчальних закладів Херсонської єпархії. Упродовж 1869-1875 рр. протоієрей був Благодійним церков Одеси. Його сумлінна служба відзначена орденами та медалями [8, арк. 1-7].

У 1845 р. священником Покровської церкви архієпископ Гавриїл (Розанов) призначив Серафима Серафимова – вихованця Київської духовної академії, який крім проповідницької роботи успішно займався ще й освітянською та науковою діяльністю в Одесі [6, арк. 4].

Одним із настоятелів Покровської церкви на початку XX ст. був протоієрей Мелетій Аркадійович Шаравський, проповіді якого користувалися заслуженою популярністю у населення міста. Про його авторитет свідчить перехід до храму частини парафіян Успенської церкви, які були незадоволені грубою поведінкою та численними образами настоятеля Іоана Вознесенського [25, арк. 4-9]. Протоієрей спілкувався з членами одеської «Просвіти». Він першим в Одесі 10 березня 1907 р. у пам'ять про Т. Г. Шевченка після панахиди читав проповідь українською мовою. Згодом він викладав у місцевій українській школі імені І. Франка.

У 1814 р. в Одесі на місці молитовного будинку єдиновірцями була побудована Успенська церква, яка з часом не могла задовольняти потреби віруючих. Тож 17 липня 1855 р. поряд з нею закладено новий шестипрестольний храм, побудований в 1869 р. До його штату зараховано двох священиків, одного диякона і двох псаломників. При церкві діяла бібліотека, де зберігались стародруки Іоанна Златоуста. Настоятелем став священик Василь Олександрович Сілін, який в 1858 р. закінчив Кишинівську духовну семінарію. Він брав активну участь у будівництві нового приміщення церкви, відзначився своєю освітянською діяльністю. [7, с. 152-153].

У 1828 р. в Одесі закладено єдиновірську Петро-Павлівську церкву, будівництво якої завершилось у 1839 р. Варто зазначити, що розбудова цього храму, як і єдиновірської Покровської церкви, відбувалася за підтримки Новоросійсько-Бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова, що цілком відповідало інтересам російської влади, яка переслідувала мету навернення старовірів до єдиновірства. На будівництво єдиновірських церков з державної скарбниці виділялися чималі кошти. Часто на єдиновірські храми перетворювали старообрядницькі каплиці та молитовні будинки без згоди на це більшості населення. Для більш рішучої боротьби із старовірами у 1850-х роках вийшли урядові розпорядження, які мали на меті схилити до єдиновірства купецтво, чим завдати удару по найзаможнішій частині старообрядництва. З 1 січня 1855 р. до купецького стану вони могли записуватися лише «на тимчасовому праві», що означало позбавлення старовірів важливих станових привілеїв і необхідність виконання рекрутської повинності з 25-річним терміном служби. Це сприяло масовому переходу купців-старообрядців до єдиновірства [4, с. 52].

Жорстка політика російського уряду по відношенню до старовірських купців відображена в документах, що зберігаються в Державному архіві Херсонської області. Зокрема, секретним імператорським указом від 27 листопада 1854 р. передбачалася ретельна перевірка належності до православ'я чи єдиновірства осіб, які оголошували купецькі капітали. Рік

потому, у відповідності з наказом Міністра внутрішніх справ, єпархіальні архієреї зобов'язувалися зробити секретне розпорядження, щоб при оголошенні купецьких капіталів позначалися всі члени родини купця, які належали до православ'я чи єдиновірства, і які мали користуватися гільдійними правами і пільгами. Зазначалося, що консисторії і благочинні зобов'язувалися вживати заходів для упередження зловживань з боку причтів при видачі відповідних свідоцтв єдиновірства [13, с. 352, 354].

У документах Одеського статистичного комітету зазначено, що в 1884 р. в Одесі діяло три єдиновірські церкви. Проте чисельність парафіян цих церков за результатами перепису 1873 р. наводилась спільно з православними офіційної РПЦ – 73 921 особа чоловічої статі та 51 428 осіб жіночої [9, арк. 21, 23], що підтверджує позицію влади щодо курсу єдиновірства на інтеграцію до РПЦ.

Уряд був зацікавлений у широкому розповсюдженні єдиновірства в Наддніпрянській Україні. Єдиновірські церкви виникали в ХІХ ст. в різних містах краю. Часто цей процес відбувався за подібною схемою, проте рівень фахової підготовки священиків там зазвичай був нижчим, ніж в Одесі. Прикладом може слугувати Покровська єдиновірська церква в Херсоні, освячена в 1844 р. на місці колишньої старообрядницької церкви, побудованої в 1812 р. У 1913 р. її парафіянами були 58 осіб чоловічої статі та 60 осіб жіночої, які належали до міщанства. Священик – Терентій Андрійович Горянов свого часу закінчив Ново-Бугську учительську семінарію тож активно займався освітянською діяльністю в місті. Упродовж 1909-1911 рр. церковним старостою був херсонський купець Андрій Григорович Тропін [5, арк. 2,3, 5, 6, 12].

Ще одна єдиновірська церква в Херсоні, освячена в ім'я Різдва Богородиці, була побудована в 1834 р. на місці жилого будинку. У 1913 р. вона налічувала 96 парафіян, 11 з яких належала до стану духовенства, чотири – до дворянства, 81 особа – до міщанства. Посаду священика посідав Петро Павлович Чехович, який не мав відповідної освіти, будучи відрахованим з першого класу Одеської духовної семінарії за власним бажанням [5, арк. 18-20].

Єдиновірська церква з аналогічною назвою діяла в Миколаєві, побудована на місці старообрядницької церкви. Священиком з 1890 р. був Лаврентій Миколайович Толстов, який мав домашню освіту. Парафія церкви становила 571 особу. Здебільшого це були міщани, за винятком 27 військових та 44 селянин [5, арк. 72, 80].

Покровська єдиновірська церква в 1847 р. була освячена в Єлисаветграді. Вона, як і багато інших була побудована на місці старовірської церкви. На 1913 р. її парафіянами були 890 осіб, з яких сім належали до духовенства, 779 – до міщанства і 104 – до селянства. З 1886 р. священиком став Василь Антонович Абрамов, який отримав домашню освіту і в 1869 р. по рекомендації єпархіального керівництва прийняв духовний сан [5, арк. 41, 46].

Збереглися дані про дві єдиновірські церкви Новогеоргіївська, Олександрівського повіту Херсонської губернії. Одна з них – Воскресенська – побудована в 1828 р. за сприяння почесних громадян міста Єміліана і Макарія Богдаревих. На початку ХХ ст. до парафії церкви належали 635 осіб, з яких: 13 представники духовенства, 16 – дворянства, 538 – міщанства і 68 – селянства. З 1909 р. на посаді священика перебував Григорій Львович Яковлев, який мав духовну освіту (закінчив Київську духовну семінарію).

Будівництво єдиновірської Покровської церкви розпочалося в 1872-1873 рр. силами новогеоргіївського купця Єремія Парамоновича Холодиніна, а добудована лише в 1890-1891 рр. Парафіянами церкви були 1 196 осіб: шість – духовного звання, 150 – військових, 29 – селян, решта – міщани. З 1896 по 1913 рр. священиком був Петро Іванович Шведов – син священика, який отримав домашню освіту [5, арк. 53, 56, 60, 76].

Російська влада та Св. Синод приділяли певну увагу питанню утримання духовенства єдиновірських церков, особливо в округах Новоросійського військового поселення, що знайшло свій відбиток у законодавчих документах. Зокрема, у 1846 р. у відповідності з поданням Департаменту військових поселень, схваленим Св. Синодом, дякону Новогеоргіївської єдиновірської церкви призначалось жалування з коштів військових поселень [19, с. 600- 601].

До того ж передбачалися заходи щодо зведення церков для військових поселенців, які висловили бажання приєднатися до єдиновірства [20, с. 600- 601]. У 1847 р. причетники єдиновірських церков отримали право на жалування аналогічне тому, яке мали причетники офіційних православних церков, яке надходило з коштів військового поселення [21, с. 159, 160].

Єдиновірство розглядалося РПЦ та урядом як компромісна течія, запроваджена для прискорення процесу воз'єднання старообрядців із синодальною церквою. Але попри значні зусилля влади кількість єдиновірських церков не мала тенденції до зростання. Більшість старовірів Наддніпрянщини продовжувала дотримуватися релігійних поглядів своїх батьків. Показовою була ситуація на Волині, де в 1912 р. зареєстровано лише 289 єдиновірців. Схожою була ситуація і в інших губерніях краю [17, с. 402].

Згідно відомостей обер-прокурора Св. Синоду за 1913 р. кількість єдиновірських церков по єпархіям Наддніпрянської України була наступною: у Київській та Подільській – по одній, Таврійській – 3, Полтавській – 8, Херсонській – 15, Чернігівській – 28. У Катеринославській єпархії наявність цих церков взагалі не зазначена. У «Памятної книжці для Екатеринославской губернии на 1860 г.» також відсутні дані про єдиновірців у Катеринославі та інших містах, крім Олександрівська, де їх налічувалось 28 осіб [16, с. 16-21].

Для порівняння розглянемо чисельність єдиновірських церковних споруд на російських землях. Чи не найбільше їх було в Пермській єпархії (41), Катеринбурзькій (35), Петроградській (23), Самарській (30), Вятській (17) і Тобольській (15). Найменше: в Єнисейській єпархії (1), Архангельській та Тульській (по дві), Вологодській (3), Тверській (5). Взагалі відсутні церкви у Гродненській, Мінській, Туркестанській, Фінляндській єпархіях та в Грузинському екзархаті, де чисельність росіян була незначною [23, с. 6, 7]. Варто зазначити, що єдиновірці-росіяни, які проживали на теренах Наддніпрянщини, зробили свій внесок у розвиток офіційної РПЦ, соціально-економічного та культурного життя краю.

Висновки. Російська влада була зацікавлена у розбудові єдиновірської церкви, яку розглядала в якості перехідного етапу від старообрядництва до офіційної церкви. Православні архієреї з метою збереження домінуючих позицій РПЦ на землях Наддніпрянщини здійснювали активну місіонерську роботу серед розкольників, до яких відносили й старообрядців. Архієпископ Никифор (Феотокі) намагався залучити їх до РПЦ шляхом поступок у вигляді єдиновірства, яке відіграло особливо важливу роль в миколаївську епоху, коли ліберальна політика уряду щодо старовірів змінилась на більш жорстку. Утиски і гоніння на старовірів змушували їх визнавати єдиновірську церкву. Із зміною державного курсу за часів Олександра II частина з них залишила її, остаточно розчарувавшись у діяльності православних священників. Попри це єдиновірська церква продовжувала досить успішно функціонувати ще й на початку ХХ ст., зокрема в 1913 р., який став останнім мирним і стабільним роком напередодні Першої світової війни і подальших революційних потрясінь. Згодом єдиновірська церква поступово змінила свій статус на православний і стала невід'ємною складовою структури РПЦ.

Деякі аспекти даної проблематики можуть стати предметом подальших наукових розвідок, зокрема дослідження історії єдиновірських храмів у першій половині ХХ ст.

Бібліографічні посилання

1. Архиепископ Никифор Феотокис. Благословенным хирстианам Греции и России / Никифор Феотокис. – М.: Даниловский благовестник, 2006. – 344 с.
2. Волошин Ю. Старообрядницькі монастирі Правобережної України у першій половині ХІХ ст. / Ю. Волошин // Українське релігієзнавство. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2000. – № 14. – С. 44- 53.
3. Волошин Ю. Урядова політика: щодо російських старообрядців на Стародубщині у ХVІІІ ст. / Ю. В. Волошин // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 14-27.
4. Голдіна С. О. Єдиновірство як засіб боротьби влади зі старообрядництвом у 40-60-ті роки ХІХ століття (на матеріалах Лівобережної України) [Електронний ресурс] / С. О. Голдіна. – Режим доступу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/18/18/goldina.pdf
5. Держархів Одеської області. – Ф. 37. – Оп. 2^а. – Спр. 412.
6. Держархів Одеської області. – Ф. 37. – Оп. 2^а. – Спр. 484.

7. Держархів Одеської області. – Ф. 37. – Оп. 2^а. – Д. 576^а
8. Держархів Одеської області. – Ф. 37. – Оп. 2^а. – Спр. 577.
9. Держархів Одеської області. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 30.
10. Діанова Н. М. Місіонерська діяльність архієпископа Никифора (Феотоки) на Півдні України / Н. М. Діанова // Чорноморський літопис : Науковий журнал. – Миколаїв : Видавництво ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – С. 58-62.
11. Єрмакова І. О. Особливості запровадження єдиновірства у 40-60 рр. ХІХ століття (на матеріалах Херсонської губернії) [Електронний ресурс] / І. О. Єрмакова. – Режим доступу: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/142.pdf>
12. Жизнь и труды архиепископа Никифора Феотокиса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://msdm.ru/content/view/254/231/1/6/>
13. Лиман І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861) / І. Лиман. – Запоріжжя : РА «Тандем – У», 2004. – 400 с.
14. Макарий, митрополит Московский. История русского раскола, известного под именем старообрядства / Макарий, митрополит Московский. – Изд. 3-е. – СПб. : типолитогр. Р. Голике, 1889. – 404 с.
15. Никольский Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – 3-е изд. – М. : Изд-во полит. лит., 1983. – 448 с.
16. Памятная книжка для Екатеринославской губернии на 1860 г. – Екатеринослав, 1860. – С. 4-21.
17. Поліщук Ю. Старовіри Правобережної України, як об'єкт політики російського царизму (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / Ю. Поліщук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України, 2007. – Вип. 36. – С. 396-404.
18. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Собр. I. – Т. ХХІІІ. – СПб., 1830. – № 17. 392.
19. ПСЗРИ. – Собр. II. – Т. ХХІ. – Отд. I. – СПб., 1847. – № 20 107.
20. ПСЗРИ. – Собр. II. – Т. ХХІІ. – Отд. I. – СПб., 1848. – № 20 871.
21. ПСЗРИ. – Собр. II. – Т. ХХІІ. – Отд. I. – СПб., 1848. – № 20 935.
22. Пригарин А. А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце ХVІІІ – первой половине ХІХ вв.: [монография] / А. А. Пригарин. – Одесса – Измаил – Москва: СМІЛ – Археодоксия, 2010. – 376 с.
23. Приложения // Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1913 г. – СПб. : Синодальная типография, 1915. – 316 с., прил. – 142 с.
24. Пругавин А.С. Старообрядчество во второй половине ХІХ в. Очерки из новейшей истории раскола / А. С. Пругавин. – М., 1904. – 280 с.
25. Російський державний історичний архів. – Ф. 796. – Оп. 445. – Спр. 671.
26. С[имеоновс]кий М[ихаил]. Исторический очерк единоверия / М. С-ий. – СПб., 1867.
27. Феотоки Никифор. Ответы на вопросы старообрядцев / Никифор Феотоки, архиеп. – М., 1800. – 361 с.

References

1. Arkhiepiskop Nikifor Feotokis. Blagoslovennym khirstianam Gretsii i Rossii / Nikifor Feotokis. – М.: Danilovskiy blagovestnik, 2006. – 344 s.
2. Voloshyn Yu. Staroobryadnyts'ki monastyri Pravoberezhnoyi Ukrayiny u pershiy polovyni KhIKh st. // Ukrayins'ke relihiyeznavstvo. Byuletен' Ukrayins'koyi Asotsiatsiyi relihiyeznavtsiv i Viddilennya relihiyeznavstva Instytutu filosofiyi imeni H.S.Skovorody NAN Ukrayiny. – К., 2000. – # 14. – S. 44- 53.

3. Voloshyn Yu. Uryadova polityka: shchodo rosiys'kykh staroobryadtsiv na Starodubshchyni u XVIII st. [Tekst] / Yu. V. Voloshyn // Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. – 2006. – # 1. – S. 14-27.
4. Holdina S. O. Yedynovirstvo yak zasib borot'by vlady zi staroobryadnytstvom u 40-60-ti roky KhIKh stolittya (na materialakh Livoberezhnoyi Ukrayiny) [Elektronnyy resurs] / S. O. Holdina. – Rezhym dostupu: http://istznu.org/dts/file.php?host_id=1&path=/page/issues/18/18/goldina.pdf
5. Derzharkhiv Odes'koyi oblasti. – F. 37. – Op. 2 a. – Spr. 412.
6. Derzharkhiv Odes'koyi oblasti. – F. 37. – Op. 2 a. – Spr. 484.
7. Derzharkhiv Odes'koyi oblasti. – F. 37. – Op. 2a. – D. 576a.
8. Derzharkhiv Odes'koyi oblasti. – F. 37. – Op. 2 a. – Spr. 577.
9. Derzharkhiv Odes'koyi oblasti. – F. 274. – Op. 1. – Spr. 30.
10. Dianova N. M. Misioners'ka diyal'nist' arkhiepyskopa Nykyfora (Feotoki) na Pivdni Ukrayiny / N. M. Dianova // Chornomors'kyi litopys : Naukovyy zhurnal. – Mykolayiv : Vydavnytstvo ChDU imeni Petra Mohyly, 2012. – S. 58-62.
11. Yermakova I. O. Osoblyvosti zaprovadzhennya yedynovirstva u 40-60 rr. KhIKh stolittya (na materialakh Khersons'koyi huberniyi) [Elektronnyy resurs] / I. O. Yermakova. – Rezhym dostupu: <http://mdu.edu.ua/wp-tsontent/uploads/2015/03/142.pdf>
12. Zhizn' i trudy arkhiepyskopa Nikifora Feotokisa [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: <http://msdm.ru/content/view/254/231/1/6/>
13. Lyman I. Derzhavna tserkva i derzhavna vlada: Pivdenna Ukrayina (1775-1861) / I. Lyman. – Zaporizhzhya : RA «Tandem – U», 2004. – 400 s.
14. Makariy, mitropolit Moskovskiy. Istoriya russkogo raskola, izvestnogo pod imenem staroobryadstva / Makariy, mitropolit Moskovskiy. – Izd. 3-e. – SPb. : tipolitogr. R. Golike, 1889. – 404 s.
15. Nikol'skiy N. M. Istoriya russkoy tserkvi / N. M. Nikol'skiy. – 3-e izd. – M. : Izd-vo polit. lit., 1983. – 448 s.
16. Pamyatnaya knizhka dlya Ekaterinoslavskoy gubernii na 1860 g. – Ekaterinoslav, 1860. – S. 4-21.
17. Polishchuk Yu. Staroviry Pravoberezhnoyi Ukrayiny, yak ob'yekt polityky rosiys'koho tsaryzmu (kinets' KhVIII – pochatok KhIX st.) / Yu. Polishchuk // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. IF Kurasa NAN Ukrayiny, 2007. – Vyp. 36. – S. 396-404.
18. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (dali – PSZRI). PSZRI. – Sobr. I. – T. XXIII. – SPb., 1830. – № 17. 392.
19. PSZRI. – Sobr. II. – T. XXI. – Otd. I. – SPb., 1847. – № 20 107.
20. PSZRI. – Sobr. II. – T. XXII. – Otd. I. – SPb., 1848. – № 20 871.
21. PSZRI. – Sobr. II. – T. XXII. – Otd. I. – SPb., 1848. – № 20 935.
22. Prigarin A. A. Russkie staroobryadtsy na Dunae: formirovanie etnokonfessional'noy obshchnosti v kontse KhVIII – pervoy polovine KhIX vv.: [monografiya] / A. A. Prigarin. – Odessa – Izmail – Moskva: SMIL – Arkheodoksiya, 2010. – 376 s.
23. Prilozheniya // Vsepoddaneyshiy otchet ober-prokurora Svyateyshego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1913 g. – SPb. : Sinodal'naya tipografiya, 1915. – 316 s., pril. – 142 s.
24. Prugavin A.S. Staroobryadchestvo vo vtoroy polovine KhIX v. Ocherki iz noveyshey istorii raskola / A. S. Prugavin. – M., 1904. – 280 s.
25. Rosiys'kiy derzhavniy istorichniy arkhiv. – F. 796. – Op. 445. – Spr. 671.
26. S[imeonovs]kiy M[ikhail]. Istoricheskiy ocherk edinoveriya / S-iy M. – SPb., 1867.
27. Feotoki Nikifor. Otvely na voprosy staroobryadtssev / Nikifor Feotoki, arkhiep. – M., 1800. – 361 s.

